

Gesprek met Hugo Puttaert over de opleiding tot boekarchitect

‘Don’t think black and white, think in colour’

Patrick Auwelaert

Wie in Vlaanderen architect wil worden, kan terecht in drie architectenscholen. Deze scholen zijn stuk voor stuk departementen van een hogeschool waar men het diploma van architect kan behalen. Waar in Vlaanderen kunnen toekomstige *boek*architecten terecht voor een scholing? En wat komt er bij die scholing allemaal kijken? Ik sprak erover met grafisch ontwerper Hugo Puttaert van de ontwerpstudio *visionandfactory | integrated design*, die opereert onder het veelzeggende motto ‘stop designing, start thinking’.

Hugo Puttaert (1960) is als docent verbonden aan de Hogeschool Sint-Lucas Antwerpen en aan het Plantin Instituut voor Typografie in dezelfde stad. Daarnaast is hij hoofdredacteur van *Addmagazine – magazine about print & other media*, waarvoor hij ook artikelen schrijft. Verder verschijnen er kritische beschouwingen van zijn hand in *Kwintessens*, het kwartaalblad van Design Vlaanderen. Ten slotte is Puttaert ook nog de organisator van *Integrated: international art & design conference*, een tweedaagse biënnale die in oktober 2011 voor de derde keer plaatsvond in deSingel in Antwerpen.

Boekarchitectuur is meer dan boekvormgeving

Bestaat er een opleiding aan de Vlaamse kunsthogescholen waar je het vak van boekarchitect kunt leren?

Puttaert: ‘Binnen de bestaande opleidingen Grafisch Ontwerp aan de Vlaamse kunsthogescholen is er bij mijn weten geen specifiek en apart atelier waar je boekarchitectuur onderwezen krijgt. De ervaring heeft mij wel geleerd dat boekarchitectuur als onderdeel van de opleiding Grafisch Ontwerp in de ene

kunsthogeschool meer nadrukkelijk aan bod komt dan in de andere. Dat is bijvoorbeeld zeker het geval in de Hogeschool Sint-Lucas Gent. In de Hogeschool Sint-Lucas Antwerpen staat het weliswaar ook op het programma, maar dan in een breder kader. Daar komt het zowel in de bachelor- als in de masteropleiding aan bod. Dat vloeit dan echter voort uit de individuele interesses van de studenten. Zo zijn er bijvoorbeeld masterstudenten die uitsluitend met een boek afstuderen. Zij moeten als eindwerk een gepubliceerd boek voorleggen. Tussen het maken van een dummy – één gerealiseerd boek, als demonstratiemodel – en het publiceren van een boek bestaat er een groot verschil. Als je van plan bent een boek te publiceren, dan ben je met alle aspecten van boekarchitectuur bezig: met pre-press, met het drukproces, met de afwerking, enzovoort. Bij het maken van een dummy daarentegen vermijd je één van de grote moeilijkheden in de boekarchitectuur: hoe publiceert je een boek? Vandaar dat ik je keuze voor de benaming “boekarchitectuur” boven benamingen als boekvormgeving, boekdesign of boektypografie voor dit themanummer zo goed vind. Boekarchitectuur houdt immers veel meer in dan boekvormgeving.

Toevallig ben ik tijdens het huidige academiejaar in de Hogeschool Sint-Lucas Antwerpen bezig met het opstarten van een publicatieplatform waar studenten en academici onderzoeken hoe aan het gegeven ‘publiceren’ vanuit verschillende invalshoeken een andere invulling kan worden gegeven.’

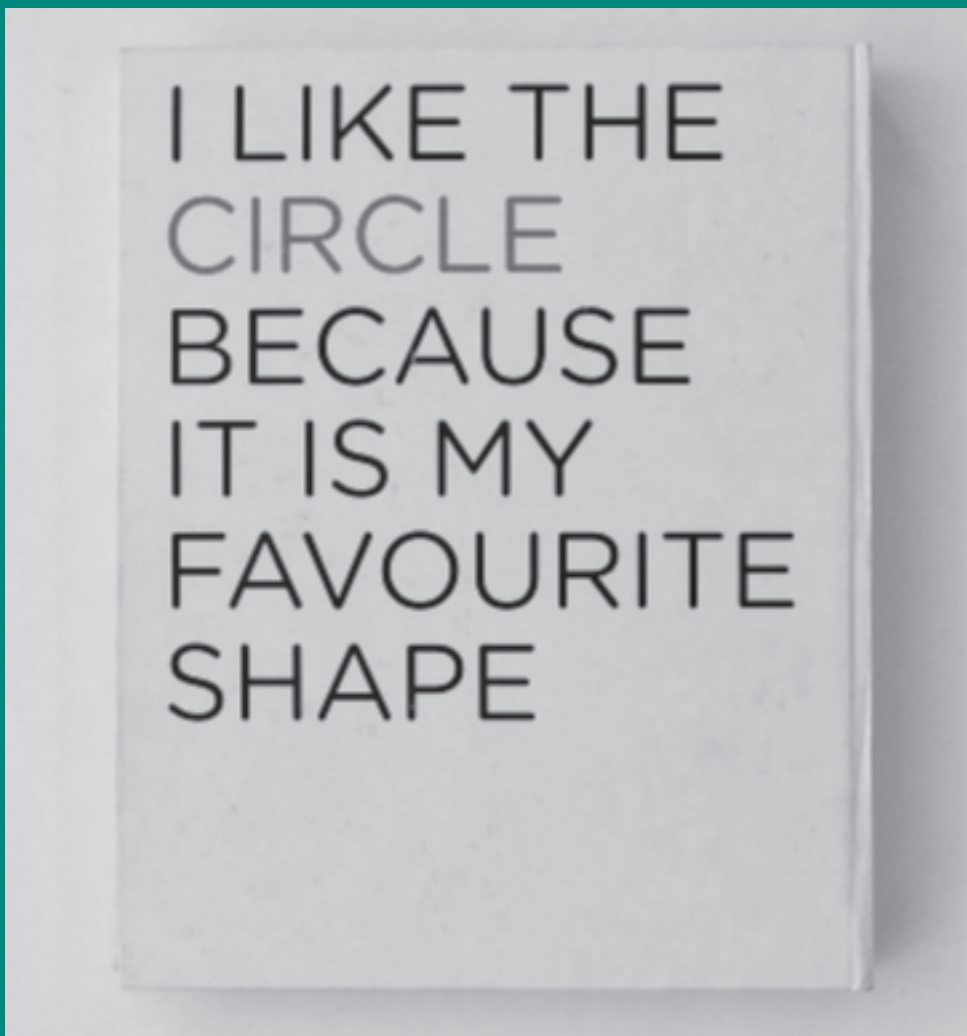
Bestaan er naast de opleiding Grafisch Ontwerp aan de Vlaamse kunsthogescholen posthogeschoolvormingen waar boekarchitecten zich verder kunnen bekwamen?

‘Aan het Plantin Instituut voor Typografie in Antwerpen kun je, naast de klassieke, tweejarige opleiding “Expert classes Typografie & Vormgeving” ook een “Expert class Book design” volgen, een gemengde leervorm van practica, evaluaties en colleges. Ik denk ook aan de Werkplaats Typografie in Arnhem, al is men daar niet uitsluitend met boekarchitectuur bezig. [De Werkplaats Typografie van de ArtEZ hogeschool voor de kunsten in Arnhem is een tweejarig masterprogramma dat bestaat uit drie componenten: praktijkopdrachten, theorie en projecten. Daarnaast is het een ontmoetingsplaats waar grafische ontwerpers ideeën uitwisselen over onderzoek en de beroepspraktijk, *pa*] Studenten Grafisch Ontwerp kunnen na het behalen van hun masterdiploma ook doctoreren. Ze doen daarvoor niet alleen theoretisch maar ook praktisch onderzoek. Over een doctoraat in de kunsten is er aan de Vlaamse universiteiten trouwens al een tijdje een discussie aan de gang. Men vraagt er zich meer specifiek af wat een doctoraat in de kunsten precies moet inhouden. Je hebt doctoraten die volledig of deels theoretisch zijn, maar je hebt er ook die vanuit de kunstpraktijk of vanuit het ontwerpproces vertrekken. In Antwerpen, waar je een associatie van een universiteit en hogescholen hebt [de Associatie Universiteit en Hogescholen Antwerpen (AUHA) is een structureel samenwerkingsverband van vijf instellingen voor hoger onderwijs in Antwerpen, *pa*], is de situatie duidelijker: daar steunt men ook volop doctoreren in de kunst, niet uitsluitend over de kunst. Maar ook daarin heb je natuurlijk veel tussengebieden.’

Wat houdt uw taak aan de Hogeschool Sint-Lucas Antwerpen precies in?

■ Copyright Sint-Lucas Antwerpen: *Jaarboeken bachelor 3 Grafische Vormgeving*, o.l.v. Livin Mentens. Formaat: B 21 cm x H 29,7 cm; soft cover; 244 binnenbladzijden; gelijmd.
[Foto: Christophe Clarijs & Elke Scholliers]

■ Copyright Maarten De Meulder: *Going in circles* – masterproject Sint-Lucas Antwerpen, 2009. Formaat: B 21 cm x H 26 cm x R 3 cm; hardcover; 256 binnenbladzijden; garengenaaid.
[Foto: Christophe Clarijs & Elke Scholliers]

‘De opleiding waar ik als docent deel van uitmaak heet Grafisch Ontwerp – een benaming die decretaal vastgelegd is en dus gebruikt wordt aan alle kunsthogescholen in Vlaanderen. Ik spreek zelf ook liever over grafisch ontwerp dan over grafische vormgeving, omdat grafisch ontwerp zowel vormgeving als nadenken over vormgeving inhoudt.

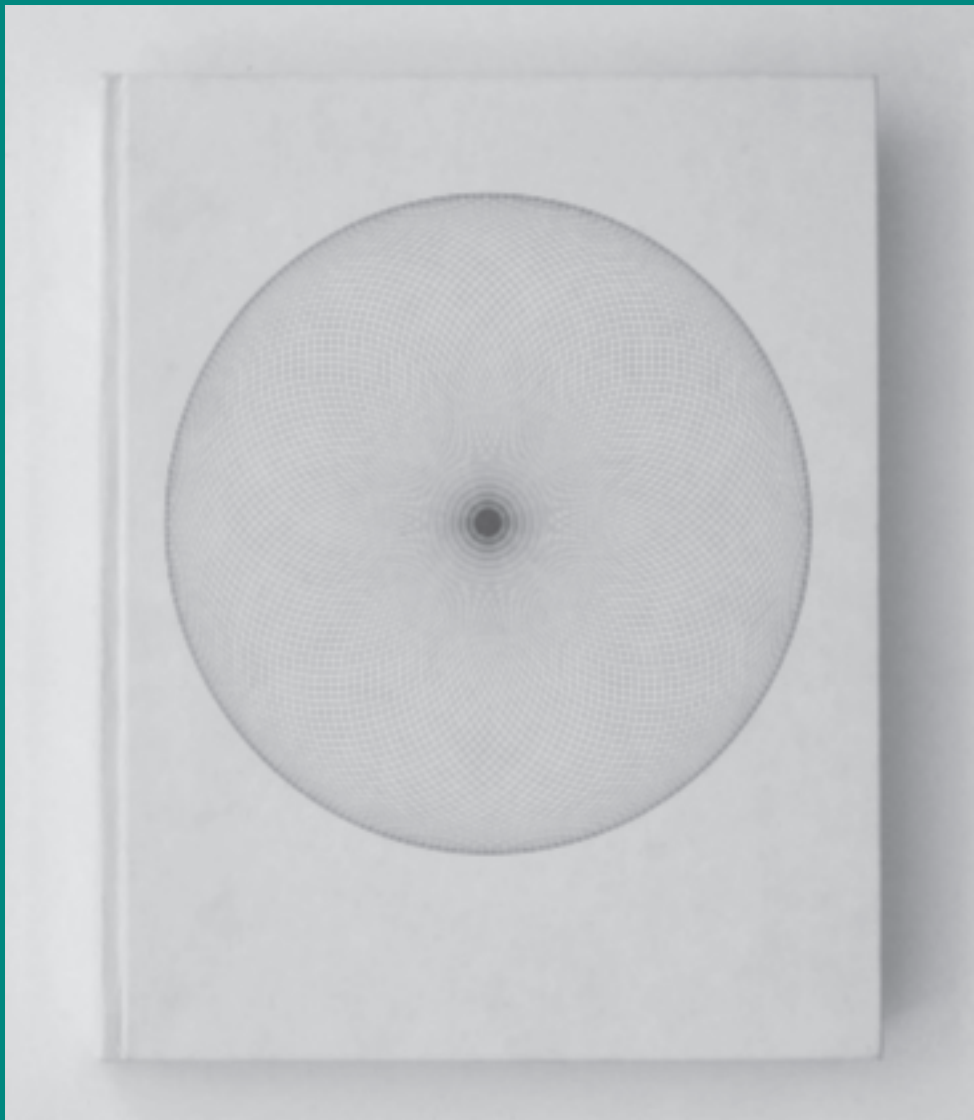
De opleiding Grafisch Ontwerp telt drie ateliers: een atelier Illustratieve Vormgeving, een atelier Grafische Vormgeving en een atelier Reclamevormgeving. Wat ze met elkaar gemeen hebben, is onder andere het aspect “typografie”. Ik ben verantwoordelijk voor de masteropleiding. De drie ateliers maken deel uit van de drie bachelorjaren. In het ene masterjaar dat daarop volgt komen de studenten van de drie ateliers terug samen. Ze krijgen dan les van een vijftal docenten die allemaal hun eigen achtergrond en specialisatie hebben. Die docenten begeleiden de masterstudenten omdat ze willen dat de studenten niet alleen heel goed nadenken over hun eigen positie, maar ook over elkaars positie. Volgens mij bestaat namelijk het risico dat studenten te weinig kritische vragen stellen als ze te veel binnen het vakgebied van hun masteropleiding blijven.

Voor ons docenten kunnen de masterstudenten doen wat ze willen. Willen ze zich bijvoorbeeld uitsluitend toespitsen op grafisch ontwerp, op webdesign, op reclame of op illustratie, dan kan dat voor ons allemaal. Maar we verwachten wel van hen dat ze de confrontatie met elkaar aangaan, zodat een student Illustratie moeiteloos in discussie kan gaan met een student Reclame. Ik vind namelijk dat studenten het zich vandaag niet meer kunnen veroorloven om elk in hun eigen coconnetje te blijven zitten.’

Vrijheid, maar geen vrijblijvendheid

Wat wordt er verwacht van studenten die kiezen voor boekarchitectuur in hun masterjaar?

‘Ze moeten een onderzoeksvraag formuleren die leidt tot een product. Dat kan bijvoorbeeld een boek zijn, maar dat is niet noodzakelijk zo. Het hoeft dus niet zo te zijn dat wij docenten aan de studenten de opdracht geven om een boek te maken. Nee, het boek moet het gevolg zijn

■ Copyright Maarten De Meulder: *Going in circles* – masterproject Sint-Lucas Antwerpen, 2009. Formaat: B 21 cm x H 26 cm x R 3 cm; hardcover; 256 binnenbladzijden; garengenaaid.

[Foto: Christophe Clarijs & Elke Scholliers]

van een bredere onderzoeksvraag die de studenten zelf bepalen.

Aan de studenten die kiezen voor het medium boek stellen wij altijd als eerste vraag waarom ze voor het boek kiezen. De keuze voor het boek moet namelijk het gevolg zijn van iets anders. Want een boek maken óm een boek te maken volstaat niet. Studenten moeten durven loslaten. De reden waarom ze een boek maken zal uiteindelijk wel blijken uit het proces dat daartoe leidt. Studenten krijgen dus wel degelijk de nodige vrijheid, maar die vrijheid mag in geen geval tot vrijblijvendheid leiden.

Een evolutie die wij nu meemaken is dat steeds meer studenten ook de auteur zijn van het boek dat ze maken. Studenten kunnen zeer dienstbaar zijn aan een opdracht, maar daarnaast zien we ook steeds meer en meer dat ze zich opdrachten toe-

eigenen. Zo is er een generatie aan het ontstaan van ontwerpers die tegelijkertijd curatoren en opdrachtgevers zijn. En dat leidt soms tot boeken die bijna tentoonstellingen op zich zijn, met de ontwerper als curator.

In het derde bachelorjaar bestaat de traditie al dat studenten in groep aan een groot project rond een bepaald thema werken. Ze doen dat enerzijds op grafisch vlak, maar anderzijds ook op het vlak van experimenteel letterontwerp. Samen maken ze een boek – een zogeheten “jaarboek” – dat de neerslag bevat van het werkproces van het boek. Daarbij moeten ze nadenken over de structuur, de narrativiteit, de inhoudelijke opbouw en de opmaak van het boek. En dat alles resulteert dan – nu al zo’n vier, vijf jaar op rij – in een boek dat op digitale wijze in een klein aantal exemplaren wordt gedrukt en

uitgegeven. Maar daar zijn de studenten minder mee bezig vanuit de gedachte dat ze worden opgeleid tot boekarchitecten dan wel in de wetenschap dat nadenken over de bestaansredenen van een boek minstens even belangrijk is als het ontwerpen ervan. Net zoals reflecteren over de toekomst van het boek. In het verleden werd daar minder over nagedacht omdat toen alles sowieso werd gedrukt. Boeken krijgen daardoor vandaag een andere rol, een hogere rol zelfs bijna. Zo is het zinloos en zelfs een verspilling van middelen om de meeste informatie vandaag nog in gedrukte vorm uit te geven. De meerwaarde van een boek als object zal in de toekomst echter verhogen naarmate er meer nagedacht wordt over de uitvoering ervan. De niche van het boek zal in de toekomst misschien kleiner worden, maar zeker sterker.’

■ Copyright Thomas Apers: *Encyclopedia Thomasen* – masterproject Sint-Lucas Antwerpen, 2010. Formaat: B 16,5 cm x H 23,5 cm x R 1,8 cm; soft cover; 240 binnenbladzijden; gelijmd.

[Foto: Christophe Clarijs & Elke Scholliers]

Ervaart u als docent de laatste jaren een toename van het aantal studenten dat zich toelegt op boekarchitectuur?

'Zeker wel. Wat ook opvalt is dat je tegenwoordig meer en meer studenten hebt die verschillende combinaties van aspecten van grafisch ontwerp toepassen, daar waar ze zich vroeger eerder specialiseerden in één facet ervan. Ironisch in dat verband is dat er aan de Hogeschool Sint-Lucas Antwerpen een tijd geleden een student afstudeerde die drie jaar bezig geweest is met een generatief softwareproject dat uiteindelijk leidde tot een boek, al moet ik daaraan toevoegen dat dat boek in een andere vorm ook online staat.'

Zijn er handboeken of syllabi beschikbaar voor de studenten boekarchitectuur?

'Je hebt natuurlijk de klassieke boeken van bekende typografen als Stanley Morison (*Grondbeginselen der typografie*), Albert Kapr (*101 stellingen over de vorm van het boek*) en Jan Tschichold (*De proporties van het boek*). Hoewel ik daar eigenlijk allemaal een beetje huiverachtig tegenover sta. Een goede opleiding bestaat voor mij uit de basis, en daarna is het aan de studenten om zichzelf te ontwikkelen. Die discussie heb je altijd bij een opleiding: hoe ver moet je gaan in het aanleren van dingen? Natuurlijk moet je dingen aanleren, maar het belangrijkste is volgens mij

het aanleren van een attitude, zeker in een academische opleiding. De attitude om dingen op te zoeken, om dingen te analyseren en zelf je traject op te bouwen. Studenten moeten bij manier van spreken niet in het bad van de docenten springen, maar omgekeerd.

Als docent moet je studenten ook conceptueel leren nadenken. Naar boekarchitectuur toe houd ik niet van systemen waarin docenten zeggen: als je dit of dat doet, dan bekom je een goede zet- of bladspiegel. Dat is natuurlijk wel voor een deel zo. Studenten krijgen nu eenmaal de basisbeginselen van de typografie mee. Maar tegelijk moet je hen de kans geven om die zienswijze in vraag te stellen. Sommige dingen functioneren perfect in een bepaalde omgeving, maar daarom niet in een andere.'

Met welke opmaakprogramma's werken boekarchitecten vandaag?

'Vooral met InDesign, omdat het zo gebruiksvriendelijk en visueel is, terwijl het ook toelaat om bepaalde aspecten van het vormgevingsproces te automatiseren.' [InDesign is een desktoppublishingprogramma voor het opmaken van pagina's voor drukwerk. Het programma werd in 1999 uitgebracht door softwarefirma Adobe als directe concurrent van QuarkXPress. Het was oorspronkelijk gericht op de

professionele markt, terwijl het desktoppublishingprogramma Adobe PageMaker zich op de brede markt richtte, *pa*]

Kunstenaar of ambachtsman?

Over welke eigenschappen moet een student boekarchitectuur beschikken? Kan het vak hem van a tot z aangeleerd worden, of heeft hij er initiële aanleg voor nodig?

'Op de aangeleerde basisbeginselen van de typografie na is eigenlijk elke boekarchitect autodidact. Hij creëert zijn eigen ontwikkeling op basis van hoe hij zijn ontwikkeling ziet. Ik ben daar zelf het perfecte voorbeeld van: ik heb Vrije Grafiek gestudeerd en ben mijn loopbaan begonnen als beeldend kunstenaar. Pas daarna ben ik overgeschakeld op toegepaste grafiek en ben ik grafisch ontwerper geworden.

Essentieel voor mij is dat je als boekarchitect van bij het begin van het productieproces van een boek betrokken partij bent, en dat je dus vooraf aan tafel zit met de auteur en met de uitgever. Als een uitgever zelf al een papiersoort voor het uit te geven boek heeft gekozen, dan zit het al grondig fout. Vergelijk het met een architect: die gaat toch ook van in het begin met zijn opdrachtgever samen zitten? Studenten die voor boekarchitectuur gaan moeten dus leren onderhandelen met de verschillende partijen die betrokken zijn

■ Copyright An Sofie Guilbert, *Beeldig en beeldrijk* – masterproject Sint-Lucas Antwerpen, 2011. Formaat: B 21,5 cm x H 27,9 cm x R 3 cm; soft cover; 256 binnenbladzijden; gelijmd. [Foto: An Sofie Guilbert]

bij het tot stand komen van een boek, en dat in de wetenschap dat de ene partij niet belangrijker is dan de andere. Studenten moeten bij mij ook altijd kunnen beargumenteren waarom ze voor een bepaald lettertype kiezen bij het vormgeven van een boek. Als een student voor de *Times* kiest – een letter die absoluut niet geschikt is voor bijvoorbeeld leestekst in boeken –, dan wil ik weten waarom hij uitgerekend die letter kiest. Meestal luidt het antwoord dan: omdat het een schreefletter is, en dat die meer geschikt is voor boektypografie dan een schreefloze letter. Maar om dan te kiezen voor de *Times*, terwijl er zoveel betere en meer hedendaagse lettertypes bestaan... Daarom ook dat ik het zo belangrijk vind dat studenten aan onderzoek doen. Als ze voor een bepaalde letter kiezen, dan moeten ze daar alles over opzoeken. Wie de ontwerper is, welke andere letters hij nog ontworpen heeft, enzovoort, zodat ze tenminste weten waar de letter vandaan komt en waarom ze ontworpen is zoals ze ontworpen is. Op die manier betreden de studenten een typografische wereld die veel verder reikt dan de zuiver formele aspecten ervan. Ze nemen dan namelijk ook de context van de letter mee op in hun onderzoek. En dat is nu juist zo fantastisch aan de wereld van de typografie van pakweg de

laatste twintig jaar: door de toegankelijkheid van de hedendaagse software zijn er veel jongeren opgestaan die zich toegespitst hebben op letterontwerp. Door de technische barrières vóór het digitale tijdperk was dat vak in Vlaanderen bijna uitsluitend voorbehouden aan – met alle respect overigens – de oudere generatie, die enorm veel ervaring had. Vandaag is de situatie heel anders en dat heeft geleid tot veel jonge letterontwerpers die zeer goed werk leveren.'

Is een boekarchitect een kunstenaar of een ambachtsman?

'Allebei, denk ik. Maar eigenlijk vind ik die vraag vooral voer voor een semantische discussie. Want ook een kunstenaar is niet noodzakelijk een kunstenaar. De opdeling tussen wat ambachtelijk is en wat artistiek, is volgens mij vooral kunstmatig. Voor mij is het dan ook niet echt een "issue". Een goede boekarchitect ligt niet wakker van de vraag of hij nu kunstenaar of ontwerper is. Kunstenaars liggen daar wel wakker van. Zelf zeg ik: laat de mensen daar over beslissen. Toen ik destijds als beeldend kunstenaar de overstap maakte naar het vak van grafisch ontwerper kreeg ik van allerlei mensen opmerkingen als: hoe kun je nu zo mislukken? Het vreemde is dat ik die vraag vandaag nog steeds

regelmatig krijg toegeworpen. Ik kan dan ook niet anders dan besluiten dat er in de hoofden van sommige mensen een vorm van elitarisme aanwezig is die maakt dat ze denken dat alleen kunst voor vol mag aanzien worden. Nochtans zijn we allemaal mensen. Wat is dan het verschil tussen iemand die met kunst bezig is en iemand die andere dingen doet? Voor mij is integriteit veel belangrijker dan de notie "kunstenaarschap".

Is boekarchitectuur de meest complete vorm van grafisch ontwerpen, zoals sommige grafische ontwerpers beweren?

'Nee, die stelling volg ik niet. Momenteel werk ik als grafisch ontwerper aan een project rond een gebouw waarin een fietsenstalling wordt ondergebracht. Daar komt niet alleen grafisch ontwerp bij kijken, maar ook typografie, literatuur, architectuur, narrativiteit en taal. Er bestaan zoveel vormen van grafisch ontwerp. Is een grafisch ontwerper die bijvoorbeeld een complexe website ontwerpt met een ingewikkeld navigatiesysteem ondergeschikt aan een boekarchitect? Nee, toch? Ik huldig wat dat betreft het principe: "Don't think black and white, think in colour". De complexiteit van onze wereld noopt tot duidelijke oplossingen, en die hebben onder meer te maken met je persoonlijkheid, met wie je bent, met wat je interessant vindt en met wat je geleerd hebt. Geef aan tien grafisch ontwerpers de opdracht om een logo te ontwikkelen en je krijgt tien verschillende resultaten. Maar wat is het beste? Er zijn er misschien vijf die de beste zijn.'